

Vlado Žabot
GRAL

*Moj praded Matjaž Jug je kot avstro-ogrski vojak
po letu 1916 ostal nekje na ruski fronti.
Morda v Galiciji, morda v Bukovini ...
S tem posvetilom ga vračam v domovino.*

Prolog v pisateljevi delovni sobi

Jezus Kristus Nazareški in Franc Jožef Habsburško-Lotarinški pisatelja v njegovi podeželski delovni sobi sprva nista motila. Samo molčala sta iz mračnega kota ob kaminu. Komaj kdaj se je ozrl po njiju. In le včasih pomislil, da sta predvsem del zgodbe nekih prejšnjih ljudi, ki so ju bili s hišo vred prodali in zapustili, morda pozabili – ali kdove zakaj sklenili, da jima ta soba preprosto pripada. Sploh pa se ju je namenil pustiti tako, enega ob drugem, kot sta po vsem sodeč že dolgo bila – se pravi, bolj kot ne nekakšen zavetni dvojec, udomačena starina, nekakšna zapuščina – ki je po naključju, pač s hišo in sobo vred, postala tudi del njegove podeželske vsakdanjosti.

Resda se je kdaj poigral z mislijo, da bi ju lahko po lastni izbiri in volji, v takšni ali drugačni vlogi in zgodbi poslal v svet. Znova med ljudi.

Predvsem pa je, potem ko se je umaknil iz prestolnice, hotel verjeti, da je tudi v soočenju z njima svoboden.

Majhnega, očitno že dolgo zanemarjenega vojaškega pokopališča v kakor zavrženem dolu med grapami nedaleč od hiše se ni bal. Tam se je za dne izmed robidovja, bršljana in grmičja še zmeraj dalo razločiti nekaj vrst nizkih, nenavadno širokokrakah, skoraj krilatih križev, ki so kakor v četnem postroju in pripravljeni na vzlet ždeli svojo pozabljenost. Pot do gostilne je vodila tam mimo ... Poznal je govornice, da so ti križi morda ostali od nekdanjih sovražnikov.

Morda od ujetnikov. Nikomur od domačinov pa se po vsem sodeč ob tem ni zdelo potrebno niti vedeti niti govoriti česa določnejšega. In še manj poskrbeti za spomin na žrtve neke pač davne, pač pozabljene vojne. Tudi sam ni spraševal ... A si je sčasoma moral priznati, da se mu je ravno zaradi tega zanemarjenega, kakor nikogaršnjega pokopališča pritajeno in vztrajno vsiljevala predstava o tisti veliki vojni in poklanih ljudeh. Tudi hiša je včasih bolj, včasih manj izrazito molčala odsotnost nekih prejšnjih ljudi – ki so si najbrž v dobrem in hudem zoper strahove ali v tolažbo za vsak delovnik sproti namolili nekaj boga in pokornosti ter ob nedeljah in praznikih s pomočjo župnika ali kaplana še več take pobožnosti dodali na zalogo. Ni mogel ostati brezbrizen do njih. In do njihove vere v dolžno pokornost na zemlji ter v večno plačilo v nebesih ... Ko so jim seveda kar naprej pridigali in vtepali v glave, da apostolski cesar to ali ono ukaže po božji volji in milosti. Tudi vojno. Morda od vsega še najbolj prav vojno – ki je pač terjala mnogo brezbožnega in krivičnega, mnogo trpljenja in kajpada smrti ... ki bi naj vodile pred sam nebeški tron. K sveti odmeri plačila. Sam Bog naj bi torej bil za vojno po svetem cesarjevem ukazu njihov dolžnik in plačnik.

Predvsem vojna se je torej zdela kot velika priložnost za nebeški zaslužek.

Vsekakor je vedel, da je tudi nekdanje prebivalce te hiše od vsega najbolj zaznamovala prav fronta v bližini. In ni dvomil, da so bile v njej mnoge molitve za cesarja in nebeško plačilo pogosto goreče iskrene.

In da je marsikateri fant, marsikateri mož iz te in one in premnogih podobnih hiš z enako pobožnostjo v srcu šel v klanja in smrt na bojiščih.

Ni jim bilo pomoči.

In prepričan je bil, da tudi Jezusu Kristusu in Francu Jožefu niti on niti kdo drug ne more pomagati.

V vse daljših jesenskih nočeh ... pa so se mu iz vsega tega po glavi razplazile ter se na dolgo zapletale mučno težke in temne misli – ki niso bile svoboda. Zato je zmeraj več časa kot v nadležni ujetosti preedel v gugalniku pred kaminom ter prilagal polena in poskušal razumeti razmerja med cesarjem in bogom ter podaniki, vojno in pesništvom in pogosto dolgo v noč ni prižgal luči. Resda mu je zaradi samote in stare hiše in kdo ve kolikih smrti v njej, tudi zaradi vojaškega pokopališča v tistem dolu, kdaj postalo tesnobno. A hkrati je v vsem tem, tudi v nespečnosti in nemalokrat v dremavem lebdenju, ko se mu je dozdevalo, da so med tostran in onstran le še prosojne meglice, začutil poseben pisateljski dolg.

Lahko bi Jezusu Kristusu in Francu Jožefu priznal, da – kot se je včasih na veliko pridigalo in verjelo – nikoli nista zares umrla.

Pravzaprav ni vedel, kdaj in zakaj si ju je začel pogosteje ogledovati.

Vmes se mu je celo dozdevalo, da pravzaprav čakata na te njegove dovolj pozorne poglede.

Tudi, ko je sedel v gostilni »Pri Angeli« in čez kozarec opazoval domačine, sta čakala.

In jima verjetno ni bilo mar niti domačinov niti njihovega pijanega vdajanja raznim prevzetnostim,

tudi napuhu, slabo prikritemu pohlepu ali zavisti ali kdove zakaj vse bolj jezni prepirljivosti ...

Demonom pač, da, je ob tem lahko pokimal kozarcu.

In zanju.

In kajpada videl tudi pijano pohotne poglede, ki so se po gostilni obračali za razzibano hojo natakariče. Nekateri so se ob tem predvsem njej na ljubo možato nalivali. Pridno jim je prinašala. Temu ali onemu se je poznala nekakšna izgubljenost ali zgolj otopela lenoba ...

Kdaj pa kdaj se je ob takšnem opazovanju čez kozarec in poslušanju njihovih bolj ali manj praznih postavljaštev in duhovičenj ter ob narejeni ustrežljivosti in prijaznosti natakariče poskušal tudi nekoliko razvedriti. Vendar so mu misli zmeraj pogosteje uhajale v delovno sobo. Ob tem se je lahko vprašal, kako bi se ti današnji ljudje odzvali, če bi jim, takole, za poskus, kratko malo oznanil, da pozna demone v njih in da ima v delovni sobi zaprta Jezusa Kristusa in Franca Jožefa, ki čakata na njegovo odvezo. Seveda si je kar takoj moral priznati, da s takim oznanilom ne bi naredil pravega vtisa. Morda bi ga nekateri z dvomom v njegovo duševno zdravje postrani pogledali. Kdo bi se razburil. Kdo bi verjetno pomislili ali pripomnil, da se naj tako z Jezusom Kristusom kot z odvezo in demoni ukvarja župnik – in s Francom Jožefom, kdor se pač hoče. Ta ali oni bi v prepričanju, da pijani pisatelj samo išče nekaj pozornosti, skomignil. Mladi fantje in dekleta, ki so se pri eni od miz v kotu navadno hihitavo držali zase, najbrž sploh ne bi

dvignili pogledov. Medtem ko bi mu natarica nabranega čela, s postrani nagnjeno glavo ter z bežnim, kot prikritim nasmeškom v narejeno karajočem izrazu zopet dala vedeti, da tudi to, četudi seveda odvečno in noro pisateljsko šalo, razume.

Pridno je prinašala in odnašala ...

Vsak bi torej slišal in razumel svoje. In ničesar zares. Šele ko jih udari, je zopet pokimal – šele ko jih udari, je pomislil tudi na tiste nekdanje ljudi, ki jih je, kot bi udarilo z jasnega, presenetila vojna – šele takrat se vsaj nekateri vzdramijo – in morda zaslutijo pesniško plat tako odveze in domovine kot cesarja in boga ... A takrat ni več dovoljeno misliti. Šli so. Za vero, dom in cesarja! In sleherna misel zoper svetost v cesarjevi volji in odvezi, zoper povelja in bogaboječo pokorščino je postala kakor izdajstvo in kletev.

Šli so, da.

Tudi sam se je po več ali manj kozarcih kot z bremenom na plečih in s prav tako težo v sklonjeni glavi pač zmeraj znova odpravil mimo tistega nemega dola v svojo delovno sobo.

Kjer sta še zmeraj čakala.

Če je pogledal Jezusa Kristusa Nazareškega z razgaljenim srcem v trnovem vencu, se mu je zdel malo dušen. Pravzaprav je še najbolj spominjal na pesnika, ki ga tarejo dvomi, ki v svoje pesništvo več ne more verjeti – čeprav neizpodbitno ve, da je prav to njegovo srčno pesništvo tudi njegova usoda.

Medtem pa je Franc Jožef Habsburško-Lotarinški še kar naprej hlinil svojo brkato in plešasto, predvsem pa posvečeno cesarsko vzvišenost ter s kakor

očetovsko strogim pogledom podse še zmeraj poskušal opominjati na brezpogojno pokornost slehernika v njegovem cesarstvu. Precej napuha je bilo v tem izrazu in drži. Hkrati je hotel ohranjati videz zavetne pravičnosti in nezmotljivosti. Kar je pisatelja ob misli, da je torej prav on, prav ta cesar, v božjem imenu začel tisto strašno vojno, ob misli na milijone zavedenih, zaslepljenih, pohabljenih in poklanih, na milijone sestradanih in pomrlih ter na propadlo cesarstvo zmeraj bolj navdajalo z odporom. In s tem odporom, tudi z izzivom je ob neki pozni uri pogledal naravnost v kot zmagovite cesarske oči in se obregnil: »Boš kaj dodal?«

Franc Jožef je molčal. In ni trenil, ni spremenil izraza – kar bi pravzaprav lahko pomenilo nekaj podobnega besedi *črv*.

A to je seveda pisatelj zlahka prezrl.

Ter se posvetil ognju v kaminu. Iz smodečega se bruna, ki ga je bil dal na žerjavico, preden je odšel v gostilno, se je predvsem kadilo. Zato je priložil nekaj drobirja in trsk – in kar tja v tisti dim zmomljajal: »Poklani so. Ničesar ne moreš niti dodati niti odvzeti.« Nato pa z mislijo, da jih je pesniško, v zgodbi, morda v romanu še zmeraj mogoče obuditi v novo življenje in da je pisatelj vse to in ono, tudi demone, dolžen pogumno vzeti nase ter v lastnem imenu prenašati sam, opazoval, kako so se šibki plamenčki drhtljivo izvijali iz dima. »Tako je to,« si je rekel med pihanjem v ne ravno suho trhljad. Ki se je, čeprav kot nerada, naposled vendarle razgorela. In z migotavim sojem razgibala mrak.

V takem somraku se je prevzetni pogled Franca Jožefa zdel zaripel. Medtem ko je Jezus Kristus s svojimi na pol priprtimi, izmučenimi očmi na otožnem obrazu deloval še bolj malodušno in pesniško.

Vsekakor se je pisatelj Jezusu Kristusu, ki se je za svojo veliko pesniško ljubezen zmoget tudi žrtvovati, bil pripravljen pokloniti. In prav zaradi te pesniške ljubezni je Francu Jožefu rekel: »Ne bom ti sodil, Franc. Ni moje.« In po premisleku pristavil: »Ni moje, da bi ti krivdo prisojal. In ni moje, da bi ti krivdo oproščal.«

Jezus Kristus k temu ni ničesar pripomnil.

Prikloni se in pokrižaj, je z zariplim pogledom terjal Franc Jožef.

»Še zmeraj pogrešaš lažnivce, ki so te pesnili v apostola in božjo milost. Jaz te ne bom,« je z nasmeškom odkimal pisatelj. Ter k vsemu pomislil, da tak zlagan stvor že kmalu zavrže dušo, nato pa brez sramu in strahu zajaha boga in bogaboječnost v človeških srcih ... Vendar ni izrekel ničesar od tega.

V sobi je postajalo toplo.

Od zunaj se je slišalo tišino noči – in mnogih mrtvih v njej.

»Morda bi rad povedal,« je zopet spregovoril pisatelj, »da nisi imel izbire.« Zadovoljen je bil z ognjem v kaminu. Hkrati pa je vedel, da to noč zopet ne bo mogel zaspati. Zato se je presedel k pisalni mizi. In prižgal svetilko. In dolgo gledal v praznino pred sabo. »Obudil jih bom ... Svojega Lazarja obudim ...« si je zmomljal. »In z njim druge ... Tvoje vojake obudim,« se je čez ramo ozrl k Francu Jožefu. Nato pa še

k Jezusu Kristusu – in dodal: »Ker tukaj nismo zato, da bi lagali ali prodajali božje kraljestvo.«

Potem so dolgo molčali.

Ples sojev in senc na obličju Franca Jožefa se je zadel, kot bi zbegana duša tam notri iskala izhod iz pekla.

Vmes je pisatelj – z mislijo, da je tudi v soočenju s smrtjo in demoni, tudi z obujanjem mrtvih dolžen storiti, kar zmore – na usihajoče plamene zopet naložil polena. Pa se vrnil k mizi. In čakal. In vedel, da se sam ne v svojem ne v božjem imenu nikoli ni mogel ničemur izogniti. Tudi njima ter demonom in mrtvim vojakom ne. Če bi se sedaj skušal zatajiti ali pobegniti in se skriti, bi prav tako čakali – in molčali pred njim. Kot pred vrati iz navidezne praznine, je pomislil, se je spomnil velike pesniške misli Jezusa Kristusa, ki je nedvomno veljala za vse pesnike tega sveta.

»Vrata, da ... tudi jaz sem vrata ...« je iz oči v oči pokimal Jezusu Kristusu.

In Jezus Kristus je razumel poklon svoji pesniški misli.

I

Lazar Melkov, nekdanji semeniščnik in donedavna pehotni prostak 17. cesarskega pešpolka, bi sicer lahko bil zadovoljen, da ni ostal zagreben, zagažen, počrnel in gnil in pozabljen v nekem strelskem jarku na fronti – ali da mu ni manjkala noga ali roka ali na primer čeljust ... Vojna leta je po božji in cesarjevi milostni volji prestajal na zelo izpostavljenih kotah. Po strelskih in stražarskih jarkih ali v nevarnih patroljah, tudi v Bukovini, tudi v Galiciji – a tam in drugje ter globlje in globlje v neznanem in kot na nikogaršnjem zmeraj znova in znova kakor pred enim in istim sovraštvom, kakor pred eno in isto smrtjo iz ognjev in dimov in smodov, iz treskanja, sikanja, žvižganja in besnenja. V umazaniji in smradu in blatu in krvi. Z molitvijo, sprva. Z litanijami v mislih. Z nervozno pobožnostjo. In, tako v Bukovini kot v Galiciji – in zmeraj bolj kdove kje, doživel mnogo pokolov, strahu, naskokov, kričanja in blaznosti – vso tisto noro, vse čez po bojiščih v divjaško nizkotnost razgaljeno smrt.

Nikjer, niti v Bukovini in Galiciji niti v neznanem, mu na primer niso rekli »ravnaj po svoji vesti ...« Vpili so: »Za vero, dom, cesarja!« Ničesar niso vprašali. Vpili so: »17. cesarski pešpolk!« Ter »v božjem imenu« ukazali: »Marš!« Nato pa jedko brlizgnili v piščalke ter zakričali: »Streljaj!«, »Kolji!« ...

Krogle so blizu sikale. In zadevale mnoge ob njem. Granata je pogosto komu le korak ali dva stran, tako

rekoč na doseg razcefrala, razpljuznila drob ali raztreščila glavo. Večina tistih, ki so v blaznosti pred naskoki, pred pokoli bodisi z molitvijo bodisi s poljubljanjem svetinjic ali križcev na verižicah prosili boga ali nadangela Mihaela za pomoč, je tako in drugače razmrcvarjenih, raztreščenih ostala na bojiščih.

Vsekakor je v prvem letu vojskovanja tudi Lazar Melkov veliko molil in molil, ponavljal litanije, prizival angele ter prosil in klical Boga na pomoč – kot so priporočali duhovniki in kot so to glasno ali po tihem počeli mnogi ob njem. Molil je zase. Molil za druge. Za prijatelje bogoslovce. Za semeniškega duktorja. A bolj ko je molil, bolj ko je prosil, več jih je razmesarilo, več jih je stokalo ter v smradu zijalo in v rojih muh gnilo povsod naokoli. Ali izginilo. Tudi zato se mu je potem začelo dozdevati, da tiste, katerim želi najbolje in za katere moli, zagotovo zadene ... Muhe in vrane, podgane in neka zverjad, tudi divji prašiči so žrli in žrli in počrneli mrličiči so zaudarjali v pamet in dušo.

Bog – če ga je sploh še kje kaj bilo – pač po vsem sodeč v tej peklenski zadevi že kmalu ni več hotel sodelovati.

In očitno ni bil zavetje.

Tudi bogoslužja kuratov in blagoslavljanja vojske, molilne ure, molilne skupine, blagoslavljanja orožja in takšni ali drugačni zareki niso zalegli. Ljudje so kljub temu strašno klali in strašno umirali.

Že kmalu je padel njegov semeniški duhovni vodja, duktor Štefan Žmavc.

In čez noč počrnel na robu strelskega jarka.

Nič ni zaleglo. Taka smrt ni smela ničesar pomeniti. Niti pokopali ga niso. Saj so častniki že od ranega jutra kot vrage lajali in brlizgali. In je bilo treba bežati. Pa se potem poravnati v dvoredno kolono. In kreniti v »marš!«.

Pa znova in znova in kar naprej v »marš!«.

Pa sem in tja ... in nikamor drugam kot v dim, smrad, med eksplozije in krogle, v žvepleni smod in v kričanje človeške reve, v trpljenje in v mnoge brezbožnosti, v strašno umazane brezbožnosti v božjem imenu – spričo česar se človeka poloti nekakšna vročična samoumevnost, odsotnost misli, nekakšna otopelost ... da nekam predse pač strelja, da ne moli več, ne ponavlja litanij, da se ob brlizgu pred naskokom več ne prekriža, da ne poljublja svetinjc in ne pošepetava prošenj za angelsko ali božansko pomoč. Pravzaprav ga je zmeraj huje težila bojazen, da so v takem poblaznela, vročična vojaška rotenja, molitve in zaklinjanja postala Bogu, svetnikom, angelom in Materi božji vsiljivo nadležna. Ter iz dneva v dan bolj in bolj zoprna. In da prinašajo nesrečo.

Zato si je potem, kot je slišal ptiče v zatišjih, raje le še tiho žvižgljal v sapo.

Neke posebne vrste ptiči – kot eni in isti ptiči so požvižgavali v taka zatišja.

Zmeraj enako so požvižgavali.

Znancev in prijateljev iz semenišča ali rojakov že kmalu ni več videval.

Počrneli duktor Žmavc, kljub nekam po žabje srepečim očem, kljub na široko zijavim ustom, v tem peklu, med vsemi temi mrličji in muhami in umiranji

in pohabljeni, med vso to brezglavo, brezbožno revo in nesnago že kmalu tudi zares ni več pomenil česar posebnega. Pravzaprav potem, ko so še mnoge tako počrnele in gnile in kakor žabjih oči po jarkih ali na bodečih žicah pustili v nemar ter odšli drugam, ni pomenil skoraj ničesar več. Saj so nekje drugje, kdove kje, izkopali nove jarke. Ter razvlekli nove žice. In so tam naokoli že kmalu črno smrdeli novi mrličiči ... In potem zopet drugje zopet tako. In Lazar je znova in znova kot tujec med tujci, le še malo priseben, brezbožen in zmeraj bolj blazen tekal in streljal in tekal skozi brlizge, trušč in kričanje in zadimljeni smod in grmenje. Sem pa tja je kdo, ki ga je zadelo, po živalsko zarjul. Nekateri so kričali prošnje in kletve. Toda zvečine so padali in se potem zvijali ječe, se med stokanjem poskušali znova pobrati v tekanje, se dvigniti in pognati v sikanje, sekanje, treskanje šrapnelov in krogel, kamor si bodi v pekel in grom čez nebo in povesod naokoli, dokler naposled v mlakah krvi niso le še hlatali, drgetali in v belo obračali oči. Neredko je kdo kot mirno, kot pravkar za to dozorel nemo klecnil, se nemo zvrnil naravnost v negibnost. Ostali so tekli naprej. Ali nazaj. Častniške piščalke so brlizgale. Rezka povelja priganjala ... Vmes je kdaj skrit v jarku le žvižgljal ter, če je bilo zopet treba, kdo ve kam streljal. Ali zavidal ptičem, ker so v zatišjih lahko ostajali po svoje. Nato pa pogosto ni več vedel, če je res ali ne, ko so kakor vsi v enem, sovražniki in tovariši, enako blazni in besni, enako mimo in sem in tja in gor in dol zopet tekali in brlizgali in kričali in padali ...

A tudi njemu se je spodmaknilo.
In odmaknilo. Ko je ob vsem tem v prsih in glavi
začutil nekakšno okorno težo.

S katero ni bilo kam.

Misli so se kot same od sebe izvile nekam po svoje.
In nekje tam – najbrž v meglenem zatišju med
bitko – so kakor vsemu navkljub požvižgavali ptiči.

Nekdo je v še mračno jutro rekel: »Lazar ...«

Predramil se je kakor iz črnega ... Resda se je tudi
to zdelo, kot da gre za nekaj nepomembnega. Za
blodnjo. A je vendarle pomenilo, kar je pomenilo. In
pomislil je, da je zoprno, če te nekaj, kar se izreče
»Lazar« in česar pravzaprav niti zares ne razumeš,
takole pomeni.

Vseeno pa je, utrujen in zmeden – s težo v prsih in
glavi vstal.

In šel.

Zaradi teže, zaradi utrujenost, ki sta od vsega osta-
li v prsih in glavi, so dnevi postali dnevi, ko se je
vse skupaj zdelo kot v neko zmeraj mračno jutro od-
maknjena blodnja z gromi in kriki, brlizgi in vonji
po žveplu in smrti v megleni daljavi – in kot mučno
prebujanje v kakor isto blodnjo s požvižgavanjem
ptičev v zatišjih. In noči so postale noči, v katere se
mu je pletlo, da so se nadenj v ozko jamo, kamor se
je bil, utrujen, slaboten, zatekel pred njimi in Žmav-
čevimi litanijami in vsepovsod brlizgi in vsepovsod
klanjem in se kot otrok skrčil vase, pravkar z vseh
strani sklanjali neki obrazi vodenih oči. Morda obra-
zi belo oblečenih žensk. Morda kruto sovražni obrazi
kakor v hudiče počrnelih silakov. In ko je hotel rahlo

žvižgaje razdihati težo po prsih, razmahati, razbrcati stisko kot v gnilo smrdljive povoje na tesno zahomotanih rok in nog, ni šlo, ni zmoget, zato se je v strahu, da ga bodo vsak posebej znova in znova klali in davili, le onemoglo zvijal in mučil in vedel, da ne more ne vstati in ne vzleteti. Nobene vere ni več premoget. Nobenega zaupanja v nikogar. Namesto ponavljanja litanij je tudi sedaj v sapo kar naprej, da je že tudi njemu samemu predsedalo, tajil sled ptičjega ali kar nekakšnega požvižgavanja ... Medtem ko mu je v ušesih od odmaknjenih eksplozij granat in lajanja strojnic ter pušk in sem in tja tuljenja še zmeraj zvenelo. Medtem ko so v mižanje, kot bi od znotraj vztrajno čakale na svojo ponovno priložnost, kakor v ognjene bliske in dim vznikale sovražno žabjeoke prikazni. Včasih v potajenem plazenju. Včasih v naskoku. Tudi mrlič. In Cigan ... Kar naprej so se dvigali. Kar naprej so lezli na plano. Nekdo je z obeh strani hkrati brlizgal in kričal: »Kolji! Kolji!« In Lazar je znova in znova brezbožno davil in klal – tistega enega samega Cigana ... In se nato nekje skrit, v drgetu, s pretežko, natrgano sapo trudil v nekakšen pogum in vojaški ponos nad tem, da je torej bil naposled vendarle lastnoročno zmoget vsaj nekega Cigana, ter skušal pozabiti tisto prelomljeno, pogaženo cigansko frulico v blatu in krvi ter otrplih, v prekratke korake zahomotanih nog hotel zbežati v tisto potem – ko požvižgavajo ptiči. Nič več ni bilo jasnega. Nič več gotovega. Nič več božjega in človeškega.

Dolgo je trajalo.

V dežju in snegu, v vročini in mrazu – in se je zdelo, da se ne more končati.

Kot pekel je trajalo.

In je trajalo tudi potem, ko so v pozni, deževni jeseni čez vse to – od vsepovsod hkrati, kot bi v taki deževni jeseni lahko bilo samo po sebi umevno – razglasili »kapitulacijo«. Poraz. In je nekdo – kot z mrzlim prezirom nad nečim, kar je samo po sebi od nekdanj odveč – rekel: »Lazar Melkov!« Ob tem ga je kot peklenska krivda zaskelala jedka misel, da kljub razglašenemu »koncu« ne premore ničesar, čemur bi naposled tudi sam zopet lahko rekel Lazar Melkov.

Nič več ni moglo biti po starem.

Lazarja Melkova ni bilo več ... A so kljub temu ob vsakem preštevanju vsakič znova prebrali ali kar tako rekli: »Lazar Melkov.« Ter ga meni nič tebi nič z vso muko in težo v prsih, s skelenjem na hrbtu in z željo, da bi naposled minilo, z vso utrujeno zmedenostjo ter mnogimi dnevi in nočmi in prebujanji vred v preveliki, odsluženi suknji cesarskega prostaka, v prevelikih hlačah in škornjih kar naprej prerazporejali, premeščali ter v dušljivo zaprtih živinskih vagonih vozili in vozili, zmeraj dalje in dalje od doma in nekam v neznano – kjer ni več niti poskušal kogar si bodi poznati. Le enkrat je vprašal: »Kje smo?« A je shiran, divjaško kosmat cesarski pešak ob njem kratko odmahnil nekakšen prezir in pljunil predse in naglo umaknil ubiti pogled. Potem si je raje po tihem in vsemu navkljub žvižgljal v sapo in ni več spraševal. Ker se je zdelo nesmisel. Ker so v slehernem pogledu sojetnikov povsod naokoli enako temačno ležale

grde, umazane misli in kdove kakšna ubijanja in je ležala smrt in demonska senca s porazom dokončno ubite laži o neki cesarski in božji svetosti. In ker je ob cestah in ulicah – koder so jih, zvečine pohabljenе, sestradane, z gnilimi ovoji čez nezaceljene rane v krogih, se pravi, največkrat z železniške postaje in zopet nazaj, navadno vodili – kričala ter jih suvala in pretepala zmeraj enako sovražna svojat.

Ni jih bilo malo, ki tega niso vzdržali.

Trupla nekaterih sopotnikov so se pogosto po več dni, tudi že nabuhla, cedeča se in počrnela ... vozila z njimi do nekih večjih ali morda v naprej določenih postaj, na katerih so vse, brez razlike, naganjali iz vagonov v postroj, da so potem stali in čakali in naposled dočakali kakšnega četovodjo ali narednika, ki jih je v nastopaški oholosti in jeziku zmagovalcev navadno psoval, jih poniževal v vso mogočo golazen, jim kriče žalil zločinskega, usmrajenega cesarja, tudi propadle psice matere ter skurbane dekleta in žene, ki da so sedaj prav vroče hvaležne in dobre novim gospodarjem. Že na frontah, pa tudi pozneje so se bili navadili teh raznih jezikov. In razumeli – da so torej le še smrad in zločinska nesnaga. »Vedo one, črno na belem jim je bilo sporočeno, da ste pre-mi-nu-li, vedo, da bi bilo čakanje na vas ne-smi-sel,« se je na neki postaji zavaljen, pijan nadutež s činom četovodje pačil v posmehljivo zaupnost, »vedo, da ste smra-ad, da ste po-ko-pa-ani, kot smra-adu pripada ... cel svet ve, kar vedo vaše kurbe, cel sve-et, ja, ve-e ... in kurbe vedo, da vas ni ... in mi vemo, da se več ne izko-opljete ...«

V takem si je Lazar z občutkom, da, tudi zaradi tistega Cigana v stražarskem jarku in polomljene, po-teptane frulice v krvavem blatu, še posebej zaničljivo poglede obračajo nanj, največkrat komaj slišno žviž-gljaj v sapo in se, kot najbrž še marsikdo v postroju, stisnjenih pesti in čeljusti trudil, da bi slišal in razu-mel čim manj in da se ne bi zmenil ne za poglede ne za izrečeno. A se je kljub temu boleče zajedalo – in je bilo tegoba, s katero se je potem moral v preo-hlapnih, v zmeraj bolj umazanih capah od uniforme, upognjene glave v klavrni dvoredni koloni divjaškim mrličem podobnih poražencev s klavrno žvenkajoči-mi menaškami na pasovih zbrani lokalni svojati v ve-selje prekratkih, drsajočih korakov vlačiti po ulicah ali cestah, nato pa osramočen, ponižan, popljuvan in tepen, za kakšnim propadlim skladiščem, za hlevi ali kjer si že bodi v blatu in mrazu zopet čakati na nasle-dnji transport. Morda bi v takem naposled vendarle lahko docela minil, če mu zmeraj bolj zamegljene, negotove misli še kar naprej ne bi uhajale nekam po svoje – tudi k domačim, tudi k Ilonki ... najpogosteje pa k Ciganu in njegovi poteptani frulici v jarku ali v nekakšen utrujen jutranji nikamor ali kot kar tako kamor si bodi za ptiči.

Ko je nehalo snežiti, je deževalo.

Kakor v zakletem.

Mnogi so v takem ostali.

Tudi na dolgih vmesnih pohodih po kolovozih čez razrita polja in skozi požgane vasi so jim pohajale moči in so se jim odpirale rane. Menaške na pasovih so kar naprej žvenkale ... Nekateri so padli. V blato.

V sneg. In se navadno niti tisti, ki so jim bili v koloni najbližje, niso več zmenili zanje. Saj se je vse to kot v nekem meglenem odniku pogrezalo v zmeraj enako razvlečeno blodnjo, ko pretežkih nog komaj še stopaš, ko komaj še veš, da stopaš in se ti kot v temno jamo odpira pred sleherno mislijo in pred vsakim korakom posebej, ko nek tujec prav tako komaj še stopa ob tebi in enak tujec stopa pred tabo in enak tujec za tabo in je z ubito dušo umazan nihče, ki torej na kratko stopa in vonja po smrti in je vseeno, če stopa ali če pade, ker je v tej blodnji v kakor od vsepovsod istem zijanju brezbožne mučnine po mislih že dolgo vseeno za smer.

II

Med eno takih – zopet mučnih, zopet predolгих – voženj v neznanu pa se je vlak ustavil kar sredi neobljudene puste. Tokrat so jih živčni stražarji z ihto, kriče, s psovkami, tudi s suvanjem in brcanjem hitreje kot kdaj koli prej nagnali iz vagona. Lokomotiva je ta čas kakor zaradi odvečnega postanka nestrpna žival sičala in zdihovala. Nato pa že tudi sopnila, siknila, suho zapuhala ter se s stražarji vred, s poslušnim ropotom in žvenkom dveh vagonov za sabo pognala proti dolgemu ovinku pod goličavo.

Ostalo je požvižgavanje ptičev izmed zimzelenega grmičja.

In sitno pršenje dežja.

In omotica nekih vprašanj in nemira, strahov in zmedene negotovosti.

Dimna sled za lokomotivo se je nizko nad goličavo le počasi razblinjala.

In naposled minila.

Sopotniki okoli Lazarja so strmeli za njo.

Le še za slabo četo jih je bilo.

Nato so se zamegljeni, izgubljeni v strnjeni gruči prestopali, ozirali, pa pokašljevali ter drug pred drugim skrivali vsak svojo črno jamo po glavi. In čakali. Nekateri so v pridušenosti vaje nem pogovoru poskušali verjeti, da kmalu pripelje naslednji vlak. Drugi so omenjali strelski vod, tudi strojnico ... Zarasla in porjavela proga je delovala predvsem zapuščeno. Do koder je segel pogled, ni bilo videti kakšne postajne

barake ali česar si bodi, kar bi kazalo na obljudenost tega zakotja. Iz bližnjih in daljnih očitno zimzelenih grmičastih goščar, ki so se iz po vsem sodeč zamočvirjenih brezpotij na severno stran kot potemneli jeziki iztezale med valovito razmahnjene goličave s porjavelim travinjem, so se plazile megle. Nobenih njiv se ni videlo. Iz daljave je vlekel mrzel piš. Nebe-sna sivina se je zdela kakor nizka, v krog zavlečena kletev nad nepriljudno pustoto.

Nekdo je zinil nekaj o svobodi.

Morda v odgovor, morda kar tako se je med pokašljevanjem slišalo preklinjanje matere in boga.

Tudi Lazar se je kot večina ostalih sesedel na nasip. Ter se poskušal vsaj nekoliko ogreti v tistem, kar je ostalo od uniforme. Toda pritlehni, nekam čudno vonjavi piš je vztrajno grizel do kože in globlje v sitno, drobno drhtavico. Hkrati so ga najedale misli o brezbožnosti in brezizhodnosti – s katerimi se niti v strelskih jarkih ali na raznih vojaških ležiščih in pogradih niti sedaj ni bilo mogoče sprijazniti. Skelelo je in grizlo ter se od zunaj in od znotraj enako jedko zajedalo kakor v svoje, pri čemer so kesanje, prezir in togota ter drgnjenje in praskanje le še dodatno razvnmali muko. K temu je sodilo tiho žvižgljanje iz napol odprtih ust, tudi preklinjanje in prav tako tih, poniglav strah, s katerim tako in tako ni bilo kam. Od časa do časa se mu je zazdelo, da od daleč sliši komaj zaznaven pisk lokomotive. Kar pa se nikakor ni hotelo izkazati za resnično. Le piš je vsake toliko potegnil močnejše. In v grmičju ob progi je zašumotalo. Morda je zbežal pes – ali volk, ali kaj ... In v

vse to je kot eno in isto prekletstvo z neba in lazov in grmičaste divjine in črnobe po glavi zijala tuja puščoba, ki se je kljub posamičnim ptičjim žvižgom in pritajenemu vonju, ki je spominjal na stara vojaška kurbišča, zdela pogoltno sovražna in konec vsega, čemur bi se še lahko reklo upanje. Vsak pogled v nebo ali po pusti, po obzorju, po tirih se je izgubil v sivino zaprtega kroga, v katerem nek tak pogled ne pomeni ničesar. Če se iz tega dvigneš in greš, pač veš, da si se napotil nikamor. In če v takem hodiš nikamor, te zmeraj bolj ni ... Nekdo je zopet izrekel slutnjo, da jih tukaj pokopljejo. Medtem ko je dolginast in ozkoličen bivši cesarski topničar, ki so mu nekateri rekli Geč, z nečim mrzlo posmehnjenim izmed zaraslega ščetinja, s koščeno puklastim nosom ter s srepim pogledom in zraščenimi obrvmi pod nizkim čelom hotel prevzeti glavno besedo. Rekel je, da je med le za lučaj odmaknjenim grmičjem pravkar videl volka – ki da zagotovo ni sam, ker da zverjad pač svoje ve in razume in navajena na delež od vsega preprosto počaka. »Tam, prekleto, no ...« je potem kazal med bližnje grmiče. Vendar nekateri morda niso videli volka. Drugi morda niso hoteli govoriti o tem ... Na topničarjevo negotovanje, da je človeku pač težko med osli in voli, je nekdo s posmehom navrgel, da je bila samo ravno prav hotna »hudičeva baba«. Vendar se nikomur ni zdelo smešno. Zvečine so pogledovali po tirih in z vseh strani zaokroženem nebu. Ter znova in znova povešali poglede vsak v svojo tegobo. In ušivo malodušje. In najbrž vsak zase vlekli v ušesa vsak svoj prisluh oddaljenega piskanja

ali celo ropotanja vlaka. Toda kot zmeraj so vmes bili tudi taki, ki so vsaj občasno, po daljših in krajših premolkih kljub vsemu še imeli voljo hliniti neko veljavo ter se ustiti o neorganiziranosti tukajšnjega vojaštva, o prihodu in neprihodu naslednjega vlaka – pa tudi o tem, kako čisto drugače da bi v takšnih zakotjih bilo, če bi se v vojni obrnilo po cesarjevi volji. »Tukaj bi orali. Pasla bi se živina. Si zamisliš vsa ta prostranstva živine? ...« Zagotovo pa da bi naučili tukajšnjo drhal, kdaj in kako se prime za delo in kdaj in kako se poklekne v molitev.

Lazar si je zaman prizadeval, da jih ne bi poslušal.

Ni se obrnilo po cesarjevi volji, bi rekel – ali, še raje, to isto preprosto izpljunil.

Čez čas so se nekateri – zaradi vlaka in bega in domnevnih volkov, morda psov ali divjih prašičev ali hudičev in njihovih bab ter topničarjeve posmehljive žaljivosti – celo sprli. Tudi o tem, če bi se veljalo ali ne razdeliti v manjše skupine ter kratko malo oditi, so se pričkali. Eni so v tem, da so takole prepuščeni samim sebi, poskušali videti priložnost, drugi so bili prepričani v konec. Ker da je bedasto in naivno misliti, da so res tako sebi prepuščeni. In ker da te na begu preprosto pokopljejo. »Če se premaknemo od tod, smo na begu,« je bilo jasno plečatemu pešaku v suknji brez gumbov. »Za prvim ovinkom čaka drhal,« je dodal drugi. »Pa čakaj,« se je razburil nekdo ob njem. »Pa zgnij v tej hudičevi riti, vol prekleti,« je z mrzlim smehljajem zmomljal Geč – ki bi se odpravil v obe smeri. Ker »vlak s te ali one strani pripelje po istem tiru«.

»Za prvim ovinkom ti bo za ritjo in hkrati v gobec zalajala strojnica.«

»Pa kaj potlej ...«

»Izgovor o pobegu rabijo,« je mirno povedal nekdanji desetnik. Sicer je v glavnem molčal. In se odljudno držal zase. Toda sedaj je vendarle, četudi kot nerad pristavil: »Vsak poveljnik ve, da je dobro imeti izgovor.«

»Kaj bo tu z izgovorom?«

Desetnik se je ob tem resda nekoliko skremžil, kot bi mu nekaj odvečnega zasmrdelo. Vendar ni odvrnil ničesar.

Medtem so nekateri eden drugemu dopovedovali, da so se noč in dan vozili po tej isti, zagotovo ves čas enako neobljudeni pusti, da pač v takem peš ne prideš nikamor ... ter si, kot bi bilo treba na skrivaj, v odtrgane rokave srajc ali suknjičev zavezovali kamne. Nato pa si tako zasilno orožje tlačili pod plašče.

A Lazarju se je kot samo od sebe vsililo v glavo – da tokrat tega ne sme storiti. Pomenilo je, da bi mu to z rokavom in kamnom prineslo nesrečo. To ga je zmedlo. Ni hotel izzivati nesreče. Ali angela smrti. Ničesar ni hotel izzivati v tem odljudnem zakotju. Zato se je z mislijo, da od kljubovanja s takšnim kamnom ne bi imel veliko koristi, nekako vdal v čakanje. In si že kmalu na široko otrpnjenih ustnic po tihem žvižgljal nekaj vetru podobnega. Ter gledal meglo, ki se je nad pusto premikala, kdaj postala za spoznanje svetlejša, pa zopet potemnela v deževno nabuhlost. Piš je strupeno najedal. Med nekaterimi sopotniki se razplamtevanje in pojevanje takšnih in drugačnih prerokanj

in postavljaštev ni hotelo poleči. Preklinjali so vse od neba do pekla in mokroto in mraz in uši ter od tod ali tam z zajedljivim momljanjem razpihovali sum, da jih tukaj z enega vlaka zagotovo niso »skidali« zato, da bi po njih pošiljali drugega ... Lahko bi zakurili ogenj. Vsaj z ene strani bi grelo. Morda bi sedli v krog. Drug drugemu v malo zavetja. Tudi pred samotno. Vsekakor bi zakurjeni ogenj lahko pomenil nekaj od tistega, kar je umrlo ... Zbolelo ga je, ko se je k temu pritaknilo kakor v umazanijo zabrisan spomin na nekdanjega samega sebe kot verujočega, ponižno pokornega semeniščnika – z vsem tistim zaupanjem v božjo navzočnost in milost, v tihe, goreče molitve pred križem v samoti in družne semeniške litanije – ali, med prazniki in počitnicami, na vonj po materinih poticah in kruhu, na toplo zakurjeno peč v domači izbi, na hihitave razposajenosti sestre Mimike in sosedove navihano spogledljive Ilonke. Na zadržano zadovoljnost očeta. Na gotovost doma. Z dremotno živino v hlevih. S spravljenim zrnjem v kaščah. In s tiho hvaležnostjo cesarju in bogu. Tam se je vedelo, si je lahko le zavzdihnil, zakaj kdaj v cerkvi zvonijo, pa tudi, v katero stran so nebesa in v katero stran je pekel ... Toda od tistega so očitno ostali le še razdrobljeni, boleče zadržani okruški premraženo dremave misli o neki veri, o nekem ognju, molitvi in domu ... in neki jami. Grenko mu je postalo tudi zaradi misli, da se to, kar je od njega ostalo, nikoli več ne vrne v semenišče. Da zagotovo več noče prestopiti tistega praga ... Potem se je trudil zgolj tavati s pogledom po krogu obzornice – pa sem in tja in brez cilja čez

pusto, čez laze in mraz in zamegljene jezike močvirnih goščar in čez nebo, ki se je zdelo pokrov – pod katerim je kdove kdaj začel krožiti orel. Najprej ga je opazil visoko v sivini.

Čez čas je krožil precej bolj na široko in nižje nad lazi.

Goščara je tonila v meglovje.

Tudi drugi so opazili, da se bo kmalu začelo mračiti.

Vse nižje nebo je pokrivalo zmeraj na ožje zategnjeni krog. Megle so se priplazile tudi čez laze. In zdelo se mu je, da pušča zlohотно spreminja izraz. Zmeraj bližji, zmeraj bolj mračen izraz. Mestoma zabrisan. Brezbožni izraz. Ki se zdi stara, mrtva sivina in mrko grozeča temačnost, ki ne premore usmiljenja. Kot smrtni angel Azrael, se mu je vsililo v misli ... Orel je nekam izginil. V to mineš, je mislil – tudi tja nekam za ubitim Ciganom in orlom ter cesarjem in bogom je mislil ...

Iz te odmaknjenosti pa ga je vzdramil nenaden premolk med sojetniki.

Utihnili so.

Vsi hkrati.

Na bližnjih obrazih je zaznal osuplost. Tudi zaprepadenost.

Nekateri so se hiteli pobirati s tal. Tudi sam je zasukal pogled čez ramo.

Ter zagledal – kot sivo utvaro ... Nekakšnega konja. Nekakšnega jezdeca.

Velika sta bila.

Blizu sta stala.

Mirno sta stala.

Za dve, tri konjske dolžine od gruče, bi rekel. Kot bi iz tal vzniknila ... Jezdec, nekako prašičje zavaljen oficir, morda celo z nanesenim temno rjavim pudrom na negovanem, zalito maslenem obrazu, v neki povsem neznani, ilovnato rjavi uniformi je gledal čudno okroglo ... kot sivo izpranih oči preblizu med povešena lica potlačene nosu. Zviška. Mrzlo. Sovražno. Z bleščavimi epoletami. Z revolverjem, s sabljo ob rdečem pasu in prav takšnem našivu po robovih v škornje zatlačenih hlač. Z zvitim bičem na sedlu. Lazarja je neprijetno, kot od nečesa znanega zatiščalo v prsih ob tem pogledu. Tudi težek, širokopleč, sivo lisasti konj je boljčal zviška. Ter preteče grizel brzdo. Širil nozdrvi. Mišice v nogah so mu vzdrgetavale.

Molče so se gledali.

Predvsem se je zdelo neverjetno, da sta se mogla povsem neopazno in neslišno tako približati. In kar tako biti. Migotati, trajati v pogledu. Vprašal bi nekoga ob sebi, če vidi, kar vidi sam. Če jih ta oficir sedaj prešteva – ali kaj ... ko je brez naglice meril vsakega posebej ... Dokler se kot predvsem naveličan pogleda na njihovo bedo ni zazrl nekam v meglo čez grmičje.

Med bivšimi vojaki se je čutilo negotovost. Vznemirjenost. Vse več se jih je oziralo za kjer si že bodi po bližini skritimi sovražniki. Nekateri so v gnevu nad več kot očitnim oficirskim prezirom stiskali čeljusti ter skrivoma segali pod plašče.

Konj se je prestopil. Nestrpno topotnil, zakopal s kopitom po tleh. Na belo zasukal oči. Zategnil ušesa

k zatilju. In kakor vaje naskokov napel z uzdo zapognjeni vrat.

Toda oficir se ni zmenil za to. In ni odmaknil pogleda iz megle nad lazi.

Marsikateremu iz trume se je poznalo, da bi lahko vsak hip izpod plašča potegnil svoj rokav s kamnom. Temu ali onemu je na ščetinastem obrazu trzalo od tistega šuma po glavi – ko se že naslednji hip lahko blazen, brez misli, s krikom poženeš ter vsekaš, udariš, pa tuliš in rjoveš in kar naprej sekaš, udarjaš in kolješ in daviš in ni več ničesar, kar bi ti še lahko pomenilo več ali manj ali drugo.

Vse to je prhajoči konj, ki se je na kratko, kot v rahlem počepu, kot v želji po drobencljavem plesu začel prestopati z zadnjimi nogami, očitno čutil, poznal – in bi na najmanjši jezdečev znak zagotovo planil v naskok.

Toda oficir je vztrajal po svoje. V mrzli vzvišenosti. V sovražnem preziru. In niti za hip ni umaknil pogleda iz neme daljave.

Tudi posamezniki v trumi okrog Lazarja so se prestopali.

In se spogledovali. In drhteli v želji, da bi to oficirsko nadutost čim prej zgrabili, zvlekli, strgali s konja, vrgli podse in s konjem vred pokončali.

Malo – in zmeraj manj – je manjkalo, da bi planili.

Toda medtem se je iz megle med grmičjem v počasnem drncu izvila temotna skupina jezdecev. Očitno jih je oficir pričakoval. Od daleč se je poznalo, da niso vojaki. Da niso vajeni sedla. Še najbolj so se zdeli nekakšna gospoda, ki si je pred večerjo privoščila malo

lahkotne ježe po pusti. Videti je bilo, kot bi po naključju prijezdili mimo. In kot bi zgolj iz radovednosti zavili proti gruči ob progi.